

Шевченкіана Василя Тарновського: декілька спостережень

Особлива заслуга знаменитого колекціонера українки перед батьківщиною в тім, що він був першим «палким збирачем усього, що стосувалося Шевченка» (слова самого Тарновського - В.Я.).¹ Розпочавши колекціонувати з 18 років², він зібрав унікальну колекцію автографів та списків літературних творів Шевченка, його картин, малюнків, офортів, офортних дощок, особистих речей, а також творів образотворчого мистецтва, що пов'язані з творчістю та особою Кобзаря. Ще й досі в науковій літературі мандрує твердження, згідно з яким шевченкіана В.Тарновського нараховувала 758 одиниць. Цю цифру остаточно канонізував «Шевченківський словник».³ А запозичена вона з каталога музею Тарновського, укладеного Б.Грінченком.⁴ Науковці не помітили у передмові до видання зауваження укладача з приводу того, що з різних причин до нього було введено не всі зібрані Тарновським експонати. Зокрема, це стосується книг, серед яких, як тепер знаємо, були прижиттєві видання з дарчими написами поета. Ця частина збірки мала увійти до окремого каталога книжок, котрий так і не з'явився друком.⁵ Про те, що каталог бібліотеки музею був підготовлений, стверджував сам Грінченко. Він навіть описав структуру шевченківського розділу.⁶ Із автобіографії Грінченка довідуємося, що каталог книг уклала його дружина Марія Миколаївна.⁷ Більш точно кількість зібраних В.Тарновським шевченківських матеріалів назвав Уманець у статті про музей, опублікованій 1910 р. в журналі «Історический вестник»: «Це колекція, що становить 1006 найменувань, з яких 248 літературних творів Шевченка і про Шевченка (друкованих) входять до складу книжкового відділу музею. Останні 758 предметів складають власне відділ Шевченка».⁸

Однак число 1006 також не є остаточним. Зокрема, малюнків Шевченка насправді було набагато більше, ніж зареєстровано в каталозі Грінченком. Річ у тім, що два альбоми художника з кількома десятками малюнків та замальовок зареєстровані як дві одиниці зберігання без посторінкового розшифрування їхнього змісту.⁹

Точно визначити кількість малярських творів Шевченка в колекції Тарновського дуже складно ще й тому, що деякі описані в каталозі малюнки, виявилися не Шевченковими, а стосовно авторства окремих ще й донині завзято сперечаються спеціалісти. Ясно одне: кількість зібраних В.В.Тарновським експонатів, котрі так чи інак пов'язані з іменем Тараса Шевченка, сягає далеко за тисячу найменувань.

Тим часом рукопис «Каталога друкованих книг Музею українських старожитностей В.В.Тарновського», складений 1901 р. подружжям Грінченків і понині зберігається в Чернігівському історичному музеї (інв. № ВП-1474/32-33). Він написаний рукою М.Грінченкової (літературний псевдонім -М.Загірня). Факсимільне відтворення розділу «Т.Г.Шевченко» ми вперше подали в додатках до каталога виставки «Лейстровий козак та його скарбівня», оскільки останній містить чимало нової, досі не оприлюдненої інформації, яка зацікавила вже не лише бібліографів, але й шевченкознавців.¹⁰

Джерела формування Тарновським шевченківської колекції найрізноманітніші. Дещо потрапило до нього, як кажуть, з перших рук, безпосередньо від Тараса Григоровича. Це листи поета, його «Кобзарі», офорти, фотопортрет роботи М.Досса з дарчим написом: «Василію Васильевичу Тарновському меншому на память Т.Шевченко. 1860. 8 сичня» та ін. Автографічний напис вкупі з іншими історичними даними дав можливість зробити уточнення щодо часу виконання цієї світлини. Довгий час виконання Шевченкового портрета Миколаю Доссом помилково пов'язували з 1858 р. Таку дату усталив і «Шевченківський словник».¹¹ Цю світлину юний збирач українки одержав не безпосередньо від поета, а через свою матір. У фондах Чернігівського історичного музею зберігається недатований лист Людмили Володимирівни Тарновської до свого сина, в якому вона, зокрема, пише так: «Надсилаю тобі, друже мій Василю, портрет і біографію Шевченка, замісто крашан-

ки. Цей портрет - не те, що в тебе; ми самі його водили і всадили, від того він і вийшов таким вдалим». Дарчий напис Шевченка на світлині датований восьмим січня; біографія Шевченка, про яку йдеться в листі (точніше, його автобіографія), опублікована в лютнево-му числі журналу «Народное чтение»; згадувана «крашанка» - свідчення того, що лист писався на свято Великодня чи невдовзі після нього; портрет роботи Досса, що його поет підписав Василеві Тарновському і до якого причетна його мати, справді вважається одним із найкращих у прижиттєвій іконографії Шевченка. Аналіз цих і подібних даних, а також зіставлення їх з іншими світлинами поета з колекції Тарновського переконують, що згадуваний фотопортрет виконаний не у квітні 1858 р., як вважалося раніше, а в січні року 1860.

Василь Тарновський як колекціонер займався систематизацією, вивченням і популяризацією зібраної ним шевченкіани, зокрема й офортного доробку Кобзаря. 1881 року збирач спромігся на видання «Офорти Шевченка в колекції В.В.Тарновського».¹² Власник шевченкіани видавав зібрані ним гравюри не для продажу, а для дарування зацікавленим людям в ім'я Кобзарєвої слави. Це видання є нині надзвичайною рідкістю, бо його наклад становив усього 100 примірників. 1893 року в Києві вийшов друком каталог шевченкіани В.Тарновського.¹³ У 18 розділах цього видання було дано перелік усіх основних шевченківських матеріалів, що були на той час у знаменитій колекції (всього 211 номерів). Донедавна цього першого каталога шевченкіани не було ні в Національному музеї Т.Шевченка, ні в Чернігівському історичному музеї. За якихось сім років кількість шевченківських матеріалів у колекції Тарновського значно зросла і в каталозі Грінченків 1900 р. становила вже 760 назв (включно з додатками).

Порівняльний аналіз каталогів Тарновського та Грінченка дає багатий матеріал для дослідників малярської і літературної спадщини митця. Завдяки йому можна відтворити рух того чи іншого твору до сучасного місця зберігання, засвідчити зміну його назви тощо.

Саме каталог 1893 р. дав змогу встановити, що олівцевий рисунок, репродукований в академічному виданні творів Шевченка під назвою «Подвір'я на селі», виконаний в Потоках. В ньому на дев'ятій сторінці за №3 зафіксований автопортрет Шевченка 1845 р., а за №5 рисунок, про який читаємо: «Поміщицький будинок в с. Потоках Київської губ. 1845 р. (олівцем)». Ніяких причин для сумніву щодо реальності існування такого рисунка і правильності визначення Тарновським місця його виконання немає. Адже кому, як не йому, Тарновському, було знати Потоки. Саме тут восьмирічним хлопчиком він і познайомився з Тарасом Григоровичем. На нашу думку, публікуючи цей рисунок у новому Повному зібранні творів Т.Шевченка у 12-ти томах, варто назвати його «В Потоках», за зразком авторських найменувань «У В'юнищі», «В Решетилівці», «Комора в Потоках» тощо.

Каталог шевченкіани 1893 р. несподівано для нас допоміг дещо пояснити досі загадкову історію з'яви першої пам'ятної шевченківської медалі, викарбуваної на його честь сумнопам'ятного 1861 р. одразу по смерті поета. Однак увесь тираж, окрім двох примірників, які на деякий час вдалося зберегти, конфіскували царські урядовці. Довгий час про цю пам'ятку судили за давньою репродукцією та коментарем до неї.¹⁴ Але завдяки інформації у згадуваному тут каталозі про цей витвір медальєрного мистецтва можна говорити не гіпотетично, а як про реалію, котра, можливо, існує й донині.

За своїми розмірами (38,5 мм) пам'ятка посідає проміжне місце між медаллю та жетоном. Очевидно, вона була виготовлена із срібла і важила 20г. На її аверсі викарбувано погрудне зображення Шевченка (у шапці й кожусі), по колу - напис: «Любіться, брати мої, Україну любіте». На реверсі - «дати народження і смерті поета та автографічний підпис: «Т.Шевченко», по колу - рядок з послання «І мертвим, і живим і ненарожденним...»: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата». Дані цього опису ми запозичили саме з каталога 1893 р. (с.27), дещо відкорегувавши його за аналогічним описом у каталозі, виданим Б.Грінченком (с.227). Щоправда, в обох реєстрах шевченкіани Тарновського йдеться не про саму карбовану на монетному дворі пам'ятку, а про модель із свинцю, як пишеться в каталогах, тієї медалі, яку шанувальники поета мали намір вичеканити у пам'ять про нього. Де нині ця медаль невідомо. Але, на щастя, окрім опису збереглося її фототипічне, хоч і мініатюрне, відтворення. Маю на гадці фронтиспіс каталога 1893 р., де серед Шевченкових реліквій (поміж палітрою і баклажкою) можна видивитися згадувану модель пам'ятної медалі й ідентифікувати її з репродукцією викарбуваного примірника.

Прижиттєві світлини Кобзаря, унікальні пам'ятки, присвячені йому - усе це дуже й дуже важливо. Але чи не найбільшим скарбом, зібраним В.Тарновським, є Шевченкові картини й малюнки. Майже всі вони нині дбайливо зберігаються в Національному музеї Тараса Шевченка, окрім, хіба що, двох подорожніх альбомів художника (1842-1844 та 1845 років). З ними спеціалісти можуть ознайомитись у відділі рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України (Ф.1, № 106-107). 2000 року здійснено перше видання Альбому 1845 р. як меморіальної пам'ятки (упорядник С.А.Гальченко)¹⁵ і він став доступнішим, як для дослідницьких студій, так і для всіх шанувальників творчості Шевченка. Нині готується аналогічне видання першого з відомих альбомів митця. Завдяки причетності до сподіваної з'яви цього унікального художнього документа, ми мали можливість достатньо працювати з його оригіналом і раді поділитися з колегами кількома своїми спостереженнями.

Шевченків альбом - не тільки одна з національних реліквій, безпосередньо пов'язаних із життям та творчістю великого поета, а й надзвичайно цікавий і багатогранний об'єкт наукового дослідження. Мистецтвознавцям він дає змогу проникнути в секрети малярської творчості Шевченка, відтворити процес створення окремих картин і малюнків, за етюдами, ескізами і начерками скласти уявлення про неznайдені завершені твори митця і тим самим означити реальні прикмети для їх пошуків; літературознавцям — увійти в коло поетових знайомих, довідатися про його зацікавлення фольклором, зокрема, народною піснею, збагнути проблему єдності й своєрідності художницького та літературно-образного мислення митця. Чималий інтерес викликає альбом і у біографів Шевченка. Разом з іншими історичними даними він допомагає встановити маршрути перших поетових мандрів Україною.

Досі шевченкознавці починали перелік місць зберігання альбому з колекції Тарновського. Окремої розвідки, присвяченої питанням «коли?», «від кого?», «за яких умов?» альбом потрапив до збирача українки, немає.

Цікаво, що сліди «мандрів» досліджуваного альбому ледь помітні, але точнісінько такі, як і наступного (1845 р.). Це спонукає вдатися до спогадів Пантелеймона Куліша про польського бібліографа графа Костянтина Свідзінського, котрий 1855 р. доживав свого віку: «За кілька днів до його смерті я приїхав до Києва. Його повідомили про мій приїзд, і хворий захотів мене побачити. І що найбільше мене вразило, так це любов до всього малоросійського. Де б тільки знаходили в Києві картину, гравюру або ескіз із малоросійської історії й побуту, все те звідусіль везли Свідзінському, й умираючий антикварій з насолодою вдивлявся в кожну риску, вдало передану художником. Дивним, незбагненим явищем видався б для якогось малоросійського пана вмираючий поляк, католик і аристократ в оточенні таких речей, як мідні дошки з українськими сценами, вигравіювані поетом Ш[евченком], як його подорожні альбоми, добуті з десятих рук за велику плату, та інші подібні предмети, - тоді, як наші так звані патріоти мають усе це за забавки, що не варті уваги».¹⁶

Якщо згадати, що в колекції Василя Тарновського так само давно, як і два подорожні Шевченкові альбоми, зберігалися дві його офортні дошки з українськими сюжетами «Старости» й «Судня рада», то припущення щодо їхнього походження з колекції Свідзінського може бути цілком слушним. Підтвердження цієї версії засвідчують й інші факти.

1. Усі ті експонати подані вже в першому описі колекції Тарновського, складеному Василем Горленком.¹⁷

2. Добрий знайомий колекціонера Микола Шугуров у некролозі «Пам'яті В.В.Тарновського» стверджував, що той розпочав своє збирання, коли йому було 18 літ.¹⁸ У рік смерті Свідзінського він досяг саме цього віку.

3. Віднайдене свого часу Євгеном Кирилюком листування Куліша з Тарновським засвідчує, що наприкінці 1855 р. останній так само перебував у Києві, й Куліш мав із ним зустрічі.¹⁹

4. 1857 року вже в Петербурзі, коли намагалися розпродати Шевченкові акварелі, виконані для так званого Віленського альбому, аби виручити гроші, вкрай необхідні поетові, який повертався із заслання, Куліш одразу дає знати про це Тарновському, і той просить у батька грошей і таки купує для себе сім акварелей.²⁰

Все це наводить на думку, що В.Тарновський - молодший міг придбати Шевченкові реліквії ще за життя Свідзінського або ж невдовзі по його смерті. Зрештою, скажемо, що на зворотах аркушів альбому 1845 р. з малюнками «В Густині», «Церква Св. Михайла в

Переяславі» та ще кількох стоять підписи польською мовою (переклади авторських назв Шевченка). Не виключено, що вони могли бути зроблені якщо не самим Свідзінським, то близькою до нього особою.

Поглиблене дослідження змісту та часу виконання окремих альбомних замальовок у їхній взаємозалежності, а також осягнення альбому як цілісної динамічної художньої структури дають змогу більш точного загального його датування. Річ у тім, що віддавна такі знавці й дослідники шевченкіани, як Василь Горленко, Борис Грінченко, Олекса Новицький, Павло Зайцев пов'язували створення альбомних малюнків і замальовок із 1842-1843 роками. Однак їхні міркування піддали сумніву коментатори академічного десяти томового зібрання творів Шевченка. Вони значно розширили межі виконання поетових малювань: 1839-1843.²¹ Запереченню своєрідної логіки такого розширення ми присвятили розвідку «Коли ти малював, поете?», поданій у книжці «Живопис - моя професія».²² Наразі коротко викладемо колишні спостереження, додавши до них ті, що з'явилися внаслідок ще кількох переглядів альбому.

Означені 1839 і 1840 роки, що їх укладачі десяти томника пов'язували із замальовками, здійсненими митцем у класах Імператорської Академії мистецтв на 46 та 47 сторінках «знімаються», оскільки аркуша з цими сторінками в альбомі, яким користувався митець впродовж 1842-1843 років, не було. Він вставлений кимось пізніше між сторінками із замальовками, зробленими Шевченком в Україні 1843 р. Стосовно ж начебто ескіза до акварелі «Марія» (1840), що на с.7 альбому, то, як ми уже довели, він схожий на завершену акварель лише загальною композиційною схемою. Але ж за такою самою двофігурною композиційною схемою скомпоновані й інші Шевченкові малюнки, наприклад, акварель «В гаремі», датована художником 1843 р. Що ж до ескізів до «Історії Суворова», «Панна Сотниківна» та «Катерина», на які при розширеному датуванні покликаються укладачі десяти томника, то вони, як і завершені твори, зроблені таки 1842 р., а не 1841.

Тепер - про другу, пропоновану укладачами нового академічного зібрання творів Т.Шевченка в 12-ти томах дату: 1844 р. (а не 1843, як було раніше). Її з певним застереженням можна прийняти. Можна, якщо мовити не лише про Шевченкові малюнки, а узагальнено: «Альбом Т.Шевченка 1842-1844 років», яким у цей час він користувався. Річ у тім, що поряд із замальовками у Шевченковому художньому нотатникові трапляються й текстові нотатки, зокрема, й авторські. Так, на лівій частині першого форзацу між 25 грудня 1843 - 7 січня 1844 років поет записав народну пісню «Соколе мій чоловіче» і загадку «І ворони клюють...», помітивши під першою, що записано це «на святках в Яготині». Пам'ятаймо також, що, повернувшись до Петербурга, на початку 1844 р. художник вилучив із альбому олівцеві підготовчі малюнки «У Києві», «Видубицький монастир у Києві» та, можливо, ще кілька для переведення їх в офорті серії «Мальовнича Україна».

З шевченкового альбому вилучені не тільки етюди до «Мальовничої України», але й ще кілька аркушів, і перед дослідниками постає спокуса його реконструкції як цілості, що є дуже важливим і для сподіваного видання пам'ятки, і для вивчення творчого процесу митця.

Найлегше в альбомі встановити місце аркуша із ескізом композиції «Судня рада» та олівцевим рисунком «Батьківська хата», оскільки він вилучений уже після нумерації сторінок, і їхні номери (відповідно — 25 і 26) чітко прочитуються й сьогодні. Усе схиляє до думки, що остаточно його вилучили 1933-1934 років, коли альбом було передано з Чернігівського історичного музею до Інституту Тараса Шевченка в Харкові, де готували експозицію Галереї картин Тараса Шевченка.

Уже упорядники академічного десяти томника віднайшли альбомне місце аркушеві із замальовками до «Сліпої» та олівцевим етюдом «У Києві». Він був вирваний (очевидно Шевченком) ще до нумерації альбому і містився, між нинішніми третім і четвертим аркушами.

За всіма ознаками альбомним був і аркуш із підготовчим олівцевим малюнком «Видубицький монастир у Києві», що нині зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка (інв. № г - 365). Так само можна гадати, що і його вилучив з альбому сам художник. Тривалий час малюнок був наклеєний на монтувальний аркуш, і лише під час реставрації 1989 року їх роз'єднали й побачили на звороті «Видубицького монастиря» невідому й ще

досі не оприлюднену олівцеву сюжетну замальовку, яку ми, на рівні здогаду, пов'язуємо з Шевченковою працею над ілюстраціями до «Історії Суворова». Факти дають право стверджувати, що досліджуваний аркуш був між 5 і 6 аркушами альбому. Річ у тім, що згадувані малюнки цього аркуша встигли «перебитися» на сусідні сторінки. І хоча це перебиття не таке виразне, як, скажімо, «Батьківської хати», але усе ж помітне.

Нині з великою долею ймовірності можемо твердити, що й аркуш із сепією «Старости» також первісно був складовою Шевченкового альбому (тепер у Кологривському художньому музеї). На нашу думку, він містився між 7 і 8 аркушами.

Ми зупинилися лише на деяких власних, менш і більш нових, і ще не оприлюднених спостереженнях над матеріалами шевченкіани, зібраними і дбайливо збереженими Василем Васильовичем Тарновським - фундатором музею, від часу відкриття якого нині виповнюється 100 літ. Назагал, якби зібрати все, що за останні роки написано на основі його колекції, то такі дослідження склали б не один том. З погляду сторіччя музею все більш увиразнюється велич постаті видатного збирача українських духовних скарбів і його почесне місце в історії нашої культури.

-
- ¹ Мелочи из жизни Шевченка // Киевская старина. - 1897. - Т.56. - С.32.
 - ² Н.Ш[угуров]. Памяти В.В.Тарновского // Киевская старина. - 1899. - Т.66. - С.131.
 - ³ Шевченківський словник: У 2-х т. - Т.2. - К.,1977. - С.255.
 - ⁴ Каталог Музея украинских древностей В.В.Тарновского. Сост. Б.Д.Гринченко.- Чернигов,1900. - Т.2. - С. 151-229.
 - ⁵ Там само. - С.П.
 - ⁶ Там само. - С.152.
 - ⁷ Гринченко Б. Твори в 2-х т. - Т.1.- К.,1963. - С.569.
 - ⁸ Уманец С. Украинский музей В.В.Тарновского в Чернигове // Исторический вестник. - 1910. - Т.121. - С.623.
 - ⁹ Каталог Музея украинских древностей.. - С. 169.
 - ¹⁰ Лейстровий козак та його скарбівня: 3 Шевченкових та Кулішевих реліквій (Каталог виставки пам'яті видатного українського колекціонера Василя Васильовича Тарновського-молодшого (1837-1899). - К.,1999. - С.39-81
 - ¹¹ Шевченківський словник. - Т.1. - С.197.
 - ¹² В.Г[орленко]. Альбом офортов Шевченко // Киевская старина. - 1891. - Т.33. -С.483-484.
 - ¹³ Каталог предметов малорусской старины и редкостей коллекции В.В.Тарновского. - Вып.1. Шевченко. - К.,1893. -34 с.
 - ¹⁴ Яцюк В. Слідами загубленої медалі // Україна. - 1987. - № 51. - С.21.
 - ¹⁵ Шевченко Т. Альбом 1845 року. - К., 2000.
 - ¹⁶ Воспоминания русского о польском археологе Константине Свидзинском// Русский вестник. - 1857. - Т.ХІ. - Кн.2. - С.231-232.
 - ¹⁷ Горленко В. Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В.В.Тарновского// Киевская старина. - 1886. - Т.14. - С.404-409.
 - ¹⁸ Н.Ш[угуров]. Памяти В.В.Тарновского//Киевская старина. -1899.-Т.66. - С.131.
 - ¹⁹ Кирилюк Є. Листи П.Куліша до В.Тарновського// За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. - К., 1930. - С.145-152.
 - ²⁰ Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. - К.,1966. -С.24-25.
 - ²¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 10 т. . -Т.7. -Кн.2.- К., 1963. -С.1.
 - ²² Яцюк В. Живопис - моя професія: Шевченкознавчі етюди. - К.,1989.- С.58-75.